

ANDRZEJ KIEJZA OFMCAp

Ἐκκλησία W KSIĘDZE APOKALIPSY ŚW. JANA – KOŚCIÓŁ POWSZECHNY CZY LOKALNY?

Jednym z centralnych tematów Księgi Apokalipsy św. Jana jest dzieło Chrystusa w historii zbawienia polegające na dokonaniu sądu nad światem¹ i na ustanowieniu królestwa Bożego². Obok Chrystusa, eschatologicznego sędziego, znajdują się Jego wyznawcy – chrześcijanie. Im to, jako wspólnocie, którą autor Apokalipsy nazywa ἔκκλησία wyznacza on w swej księdze ważne miejsce. W związku z tym nasuwa się pytanie, jak należy rozumieć ów termin: czy w znaczeniu wspólnoty lokalnej, czy też Kościoła powszechnego? Prezentowany artykuł będzie próbą odpowiedzi na postawione pytanie.

I. RZECZOWNIK ἔκκλησία POZA BIBLIĄ I W WYBRANYCH KONTEKSTACH BIBLIJNYCH

Termin ἔκκλησία, najczęściej użyty na nazwanie Kościoła, występuje w Nowym Testamencie łącznie 114 razy. W Ewangeliach bardzo rzadko: używa go tylko Mt, i to zaledwie trzy razy (Mt 16, 18; 18, 17 – 2 razy). W Dz spotyka się go 23 razy. Spośród innych pism apostoelskich najczęściej pojawia się w 1 Kor, bo aż 21 razy. W Apokalipsie zaś występuje on 20 razy³.

Dr Andrzej KIEJZA OFMCAp – adiunkt w Katedrze Egzegezy Pism Apostoelskich NT w INB KUL; adres do korespondencji: ul. Krakowskie Przedmieście 42, 20-002 Lublin.

¹ Na temat sądu Bożego w ujęciu Ap zob.: A. K i e j z a, *Sąd Boży według Apokalipsy, w: Stworzył Bóg człowieka na swój obraz. Księga pamiątkowa dla Biskupa Profesora Mariana Gołębiewskiego w 65. rocznicę urodzin*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2002, s. 175-194.

² Por. R. B a u c k h a m, *The theology of the Book of Revelation*, Cambridge 1993, s. 67; G. K. B e a l e, *The Book of Revelation*, Grand Rapids 1999, s. 174.

³ W innych pismach Nowego Testamentu: Rz – 5 razy; 2 Kor – 9 razy; Ef – 9 razy; Kol – 4 razy; Ga – 3 razy; 1 Tm – 3 razy; 3 J – 3 razy. Dwukrotnie znajduje się w 1 Tes, 2 Tes i Hbr,

Chociaż w całym Nowym Testamencie, z jednym wyjątkiem⁴, termin ἐκκλησία ma ściśle chrześcijańskie znaczenie, to jednak swoim początkiem sięga on do języka greckiego klasycznego. Jest to rzeczownik pochodzący ze złożenia przyrostka ἐκ- i czasownika καλέω (wołać, zwoływać). Spotykany jest już od V w. przed Chr. u Eurypidesa i Herodota⁵ i posiada wówczas znaczenie powszechnego zgromadzenia wolnych i pełnoprawnych obywateli miasta (πόλις). Właśnie w V w. przed Chr. takie zgromadzenia zdobywają szczególną wagę i np. w Atenach odbywają się regularnie od 30 do 40 razy w roku, w pilnych wypadkach nawet częściej. Do kompetencji takiego zgromadzenia należało zajmowanie się zmianami w prawie, które mogły być wprowadzone tylko za zgodą co najmniej 400 obywateli, a także rozpatrywanie wszystkich ważnych dla miejskiej wspólnoty spraw: począwszy od kontraktów, poprzez traktaty dotyczące wojny czy pokoju, aż po finanse⁶. Ἐκκλησία rozpoczynała się od publicznych modłów i ofiar składanych bogom. Każdy członek zgromadzenia mógł przemawiać i poddawać sprawy pod dyskusję, ale wiążące decyzje były podejmowane jedynie po wyrażeniu opinii przez osoby najbardziej kompetentne w danej materii i po uzyskaniu odpowiedniej liczby głosów. W środowisku greckim ἐκκλησία pierwotnie posiada znaczenie polityczno-społeczne i odnosi się do ludzi wolnych w ramach πόλις⁷

W LXX rzeczownik ἐκκλησία tłumaczy zawsze hebrajskie לְהָרָא, chociaż sam לְהָרָא oddawany jest także przez inne greckie rzeczowniki⁸. Obok לְהָרָא stoi הָרָא, rzeczownik o podobnym znaczeniu⁹. W najstarszych częściach Starego Testamentu

a tylko jeden raz w Flm. *Concordance to the Novum Testamentum Graece of Nestle-Aland, 26th Edition, and to the Greek New Testament, 3rd Edition*, Berlin–New York 1987, kol. 586-589.

⁴ Wyjątek ten stanowi burzliwe zgromadzenie w Efezie, o którym mowa w Dz 19, 32. 40.

⁵ W. A r n d t, F. G i n g r i c h, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, 2nd edition revised and augmented by F. W. Gingrich and F. W. Danker from Walter Bauer's fifth ed., Chicago 1979, s. 240b.

⁶ Por. L. C o e n e n, Ἐκκλησία, w: *The New International Dictionary of New Testament Theology*, red. C. Brown, Grand Rapids 1986 [dalej jako DNTT] I, s. 291.

⁷ Język grecki posiada też inne rzeczowniki na określenie zgromadzeń, jednak wszystkie one mają węższy zakres. Są to: θίασος – grono, orszak mający na celu kult bóstwa, najczęściej Bachusa; ἔραιος – stowarzyszenie, klub, często w kontekście uczyty biesiadnej, do której każdy z uczestników wnosił swój udział; κοιόνι – wspólnota; σύνοδος – zebranie, zgromadzenie. Znamienne jest to, iż żaden z tych rzeczowników w Nowym Testamencie nie określa całej społeczności Kościoła, por. C o e n e n, Ἐκκλησία, DNTT I, s. 292.

⁸ W Wj, Kpł i Lb dwadzieścia jeden razy *qahal* tłumaczone jest przez συναγωγή; w Jr 31, 8; Ez 16, 40; 17, 17 hebrajskie *qahal* oddane jest w LXX przez greckie ὄχλος; natomiast w Wj 12, 6 i 2 Km 31, 18 jest πλήθος.

⁹ „*Qahal* i *edah* występują w ST najczęściej zamiennie. Chociaż *edah* jest specyficznie kapłańskim wyrażeniem na oznaczenie zebranego wokół Namiotu Świadectwa zgromadzenia kultowego Izraela, jednakże występuje ono także poza tradycją (P). *Qahal* należy do stałej

terminem הָקָה określa się zwołanie dla celów wojennych wszystkich mężczyzn zdolnych nosić broń¹⁰. W Pwt הָקָה to zebranie ludu dla zawarcia przymierza z Bogiem u stóp góry Synaj¹¹. W takim kontekście termin nabiera religijnego znaczenia.

Tam, gdzie w LXX rzeczownik ἑκκλησία tłumaczy hebrajskie הָקָה , wskazuje on na szerokie zgromadzenie ludu albo zgromadzenie o charakterze prawnym¹² lub politycznym¹³, w 2 Krn zaś jest to zgromadzenie ludu o charakterze ściśle kultycznym¹⁴. W każdym zaś z wymienionych przypadków ἑκκλησία to Boże zgromadzenie dające odpowiedź na wezwanie Jahwe¹⁵. L. Stachowiak charakteryzuje zgromadzenie ludu Bożego Starego Przymierza przez cztery współtworzące je czynniki: (1) zgromadzenie zawdzięcza swoje istnienie „wezwaniu” lub „zwołaniu” przez Boga; (2) gromadzi się ono wokół Namiotu Spotkania lub sanktuarium w przeświadczeniu, że Bóg jest obecny, mieszka wśród niego; (3) Bóg objawia swoją wolę wobec zgromadzonego ludu przez teofanię lub przez pośrednictwo upoważnionego przedstawiciela; (4) zgromadzenie zbiera się w celach sakralnych, błagalnych lub pokutnych i podlega sukcesywnemu uświęcaniu przez Boga¹⁶. Takie cechy, zawarte w tekście hebrajskim, nosi również termin ἑκκλησία w rozumieniu tłumaczy LXX. W tym zakresie LXX bardzo pieczołowicie i dokładnie oddaje sens tekstu hebrajskiego.

Stosując w chrześcijańskim rozumieniu rzeczownik ἑκκλησία Nowy Testament nie kontynuuje biernie tradycji LXX, lecz wprowadza nowe akcenty do jego znaczenia¹⁷. W wielu starszych tekstach NT z użyciem terminu¹⁸ znajduje się

terminologii ksiąg: Pwt, Ezd, Ne i 1-2 Krn. W LXX termin ten jest oddawany zarówno przez *ekklesia*, jak i *synagogé* [...], natomiast 'edah tłumacze greccy przełożyli niemal jednolicie przez *synagogé*”, L. S t a c h o w i a k, *Od «zgromadzenia Jahwe» do Kościoła*, w: *Kościół w świetle Biblii*, red. J. Szlaga, Lublin 1984, s. 15.

¹⁰ Por. Rdz 49, 6; Lb 22, 4 w formie czasownikowej 2 Sm 20, 14; 1 Krl 12, 21.

¹¹ Pwt 9, 10; 10, 4; 23, 2 nn.

¹² Por. Pwt 9, 10; 23, 3; Sdz 21, 5.

¹³ Por. Ezd 10, 8. 12; Ne 8, 2. 17.

¹⁴ Por. 2 Krn 6, 3; 30, 2. 4. 13. 17.

¹⁵ C o e n e n, Ἐκκλησία, DNTT I, s. 296.

¹⁶ S t a c h o w i a k, *Od «zgromadzenia Jahwe» do Kościoła*, s. 17.

¹⁷ J. Roloff (Ἐκκλησία, w: *The Exegetical Dictionary of the New Testament*, red. W. B. Eerdmans, Grand Rapids 1991 [dalej jako EDNT] I, s. 411-412) poddaje dyskusji panujący długo pogląd L. Rosta [L. R o s t, TDNT III, s. 529], według którego Kościół przejął samookreślenie ἑκκλησία ściśle według rozumienia LXX. Stosownie do opinii Roloffa takie twierdzenie nie jest poprawne z następujących powodów: (1) w LXX *qahal* tłumaczone jest nie tylko przez ἑκκλησία, lecz także przez συναγωγή; (2) LXX wyrażenie *q^ehal Yhwh* tłumaczy przez ἑκκλησία κυρίου, podczas gdy NT przez ἑκκλησία τοῦ Θεοῦ; (3) w NT nie ma cytatów ze ST zawierających termin ἑκκλησία.

¹⁸ W l. poj.: 1 Kor 1, 2; 10, 32; 11, 22; 15, 9; 2 Kor 1, 1; Ga 1, 13; w l. mn.: 1 Kor 11, 16. 22; 1 Tes 2, 14; 2 Tes 1, 4.

wyrażenie ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ (Kościoł Boży). Być może jest ono zależne od *q^ehal'el*, które spotyka się w apokaliptycznych tekstach judaizmu, gdzie określa ono eschatologiczne zebranie ludu Bożego¹⁹. Bez względu na bezpośrednie źródło tego wyrażenia ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ jest jednym z najbardziej podstawowych samookreśleń Kościoła popaschalnego. Jest bardzo prawdopodobne, że pierwotnie było to samookreślenie, jakie przyjął Kościół jerozolimski. Gen. τοῦ Θεοῦ podkreśla z emfazą, że sam Bóg jest źródłem i początkiem życia Kościoła. Św. Paweł mówi także o Kościele Chrystusa. W Rz 16, 16 Apostoł napisze: „Pozdrawiają was wszystkie Kościoły Chrystusa” Z porównania z 1 Tes 2, 14 („Bracia, wyście się stali naśladowcami Kościołów Boga, które są w Judei w Chrystusie Jezusie”) nie wynika sprzeczność pomiędzy Bogiem a Chrystusem w akcie fundacyjnym Kościoła: założenie Kościoła, przypisane Bogu, w wymiarze historycznym jest dziełem Chrystusa.

Pawłowe użycie terminu oddaje zapewne najstarszą tradycję chrześcijańską dotyczącą Kościoła²⁰. Nauka św. Pawła o Kościele nie stanowi traktatu odrębnego od jego nauki o zbawieniu. W Bożym dziele zbawienia, które dokonało się w Chrystusie i przez Chrystusa – Kościół ma swoje naturalne i bardzo szczególne miejsce²¹. Choć, z jednej strony, Paweł mówiąc o Kościele najczęściej ma na myśli konkretne wspólnoty lokalne²², to jednak u samych podstaw jego eklezjologii leży uniwersalizm zbawczy, najbardziej rozwinięty w Liście do Rzymian. Kościół, jako nowy Lud Boży, jawi się takim nie tylko wyłącznie dzięki temu, iż gromadzi się w jedną wspólnotę, ale także dlatego, że otrzymał od zmartwychwstałego Pana nakaz misyjny, to jest posłanie, aby zgromadzić ze wszystkich ludów prawdziwą wspólnotę zbawienia (Rz 1, 5).

Dla Pawła ważną rolę odgrywa także zebranie lokalnej wspólnoty Kościoła (ἐν ἐκκλησίᾳ, 1 Kor 11, 18) dla kultu. Takie zgromadzenie różni się jednak od pozabiblijnego rozumienia terminu, które zostało przedstawione powyżej, gdyż Kościół zachowuje swoją naturę także po rozwiązaniu konkretnego zgromadzenia liturgicznego. Zgromadzenie liturgiczne całej wspólnoty lokalnego Kościoła (ἡ ἐκκλησία ὅλη, 1 Kor 14, 23) jest centrum i jednocześnie kryterium życia

¹⁹ Por. R o l o f f, Ἐκκλησία, EDNT I, s. 411.

²⁰ Refleksję o Kościele spotykamy niemal we wszystkich pismach *corpus Paulinum*. Choć większość egzegetów uważa Ef za list po-Pawłowy i wciąż pozostaje przedmiotem dyskusji Pawłowe autorstwo Listów Pastorskich, to jednak, zwłaszcza w Ef, zawarta jest niezwykle rozbudowana nauka o Kościele, która zapewne w dużym stopniu zawiera myśl samego Apostoła, por. H. L a n g k a m m e r, *Nauka św. Pawła o Kościele*, w: *Kościół w świetle Biblii*, red. J. Szlaga, Lublin 1984, s. 83.

²¹ Por. tamże, s. 83.

²² Por. Gal, 22 n.; 1 Kor 15, 9.

wspólnoty. Wszystkie dary, jakie otrzymują poszczególni chrześcijanie, powinny służyć zbudowaniu całego Kościoła. Taką troskę wyraża Apostoł w 1 Kor 14. Św. Paweł mówi także o „kościółach domowych”, będących również częścią Kościoła powszechnego (1 Kor 16, 19; Flm 2). Każda lokalna wspólnota wiernych, której centrum stanowi zgromadzenie dla „spożywania Wieczerzy Pańskiej” (1 Kor 11, 20), jest dla Apostoła Kościołem.

Wielu egzegetów ogranicza eklezjologię św. Pawła jedynie do tego lokalnego wymiaru, lecz jest to chyba postępowanie redukcyjne w stosunku do całości bogatej Pawłowej myśli eklezjologicznej²³. Wprawdzie Apostoł najczęściej zwraca się do lokalnych wspólnot, „przywiązuje do nich wagę, chwali je lub gani, ale widzi je w ramach jedyne Kościoła powszechnego”²⁴. I ta perspektywa nie może zniknąć z optyki egzegety, jeśli badanie ma prowadzić w słuszną stronę.

W Kol i Ef zawarta jest bardzo rozwinięta i dojrzała doktryna na temat Kościoła²⁵, rozumianego jako ciało Chrystusa (σῶμα Χριστοῦ, Kol 1, 24). Sam Chrystus zaś określany jest jako głowa (κεφαλή, Kol 1, 18) Kościoła²⁶. Podobne określenia znajdują się w Ef 1, 22 i 5, 23. W tak ukazanej relacji między Chrystusem a Kościołem zasługuje na podkreślenie fakt, iż Kościół nie tylko ma Chrystusa za swój fundament, ale jest z Nim w jeszcze ściślejszej, żywej zależności, która umożliwia jednocześnie rozwój i wzrost ku pełni. O ile u św. Pawła eklezjologia ma wyraźne rysy uniwersalistyczne, o tyle w Ef ten uniwersalizm wykracza poza granice powszechności Kościoła, a nabiera wręcz charakteru kosmicznego²⁷. To nie autor Ef jest twórcą tej koncepcji, ale jest ona

²³ Por. L a n g k a m m e r, *Nauka św. Pawła o Kościele*, s. 95.

²⁴ Tamże, s. 96.

²⁵ Nie brak też wypowiedzi twierdzących, iż dopiero Kol i Ef zawierają w pełni samodzielną doktrynę na temat Kościoła, por. K. L. S c h m i d t, Ἐκκλησία, TDNT III, s. 509. Na ile to stwierdzenie jest prawdziwe – pozostanie przedmiotem dyskusji. Z pewnością można uznać natomiast, jak czyni to H. Langkammer, że „u Pawła chrystologia stanowiła podstawę dla rozwinięcia myśli o Kościele. W Ef jest odwrotnie. Eklezjologia stała się inspiracją dla swoistej chrystologii listu”, H. L a n g k a m m e r, *Nowy Testament o Kościele*, Wrocław 1995, s. 107.

²⁶ Dla lepszego zapoznania się ze znaczeniem terminu ἐκκλησία w Listach po-Pawłowych można sięgnąć do takich opracowań polskich: L a n g k a m m e r, *Nauka św. Pawła o Kościele*, s. 98-119; t e n ż e, *Nowy Testament o Kościele*, s. 105-123; R. A. S i k o r a, *Kościół jako ciało Chrystusa w Kol i Ef*, RT 44(1997), z. 1, s. 130-146. „W Listach należących do tradycji Pawłowej, zwłaszcza w Ef i Kol, zaznacza się wyraźna tendencja do ukazania wymiaru uniwersalnego Kościoła. Nie oznacza to oczywiście, że zupełnie brak w nich wypowiedzi odnoszących się do Kościoła lokalnego czy domowego (Kol 4, 15. 16) oraz że Listy Pawłowe ograniczają swą wizję eklezjalną jedynie do Kościołów lokalnych” (S i k o r a, *Kościół jako ciało Chrystusa w Kol i Ef*, s. 130).

²⁷ S i k o r a, *Kościół jako ciało Chrystusa w Kol i Ef*, s. 137.

starsza i po raz pierwszy została zawarta w hymnie chrystologicznym w Kol 1, 15-18a²⁸.

Podobnie jak Pawłowe użycie rzeczownika ἐκκλησία, tak też i Łukaszowe odzwierciedla zapewne najstarszą tradycję chrześcijańską²⁹. Na początku księgi, w miejscach, w których Dz używają terminu ἐκκλησία, jest mowa bezpośrednio o wspólnocie chrześcijan w Jerozolimie (Dz 5, 11; 8, 1). W Dz 7, 38 ἐκκλησία to Izrael na pustyni. W tym znaczeniu odpowiada hebrajskiemu לְהַקָּדֹשׁ. Niektórzy autorzy utrzymują, że także w Dz Kościół ma przede wszystkim wymiar lokalny, a jeśli już wykracza poza granice gminy w Jerozolimie, to również wtedy chodzi o specyficzne znaczenie, określające wspólnotę w jej konkretnym miejscu lokalnym³⁰. Przeczyć takiemu ujęciu może choćby wypowiedź Pawła podczas pożegnania w Efezie zapisana w Dz 20, 28: „Uważajcie na samych siebie i na całe stado, nad którym Duch Święty ustanowił was biskupami, abyście kierowali Kościołem Boga, który On nabył własną krwią”³¹. Jeśli według Dz Kościół „należy do całości historii zbawienia i zastąpił Izraela”³², to nie można ograniczyć go jedynie do lokalnego zakresu poszczególnych gmin.

Konkludując tę część rozważań warto podkreślić, że już w najstarszej warstwie Nowego Testamentu obecna jest refleksja nad Kościołem jako takim w jego szerokim i głębokim rozumieniu. W licznych nowszych publikacjach eksponuje się lokalny wymiar terminu ἐκκλησία. Dzieje się tak być może dlatego, że obecnie bardzo podkreśla się czynnik społeczny w interpretacji Biblii. To prawda, iż jest on ważnym elementem kontekstu powstawania ksiąg świętych, ale przecież nie najważniejszym. Trudno przypuścić, że – na przykład – św. Paweł, który ma tak głębokie poznanie tajemnicy Chrystusa, a jak sam zaświadcza jest ono przejęte po części od pierwotnej wspólnoty wierzących, patrzyłby na Kościół wyłącznie w wąskim aspekcie poszczególnych gmin. Rodzi się tu postulat rzeczowego, ale też wyważonego podejścia do tego zagadnienia.

²⁸ L a n g k a m m e r, *Nowy Testament o Kościele*, s. 107.

²⁹ Należy odnotować częste występowanie terminu ἐκκλησία w Dz, bo aż 23 razy na 114 wszystkich miejsc w Nowym Testamencie.

³⁰ Por. R o l o f f, 'Εκκλησία, EDNT I, s. 414: „Luke conceives of the individual local churches as constituted and organized according to an arrangement which was derived from Paul. [...] But the sg. usage is present in Acts 9:31. 'Εκκλησία designates here the totality of Christians in a specific geographic area and is thus to be translated with *Church* [...]”

³¹ Wyrażenie αἵματος τοῦ ἰδίου jest przedmiotem dyskusji. Chodzi zapewne o krew Jezusa, czyli o Jego ofiarę, a nie o krew Boga, co byłoby nie do przyjęcia i dawałoby podstawę dla patrypasjonizmu. Zdanie to rozumiane w sensie chrystologicznym znajdzie swoją dalszą paralelę w Ap 1, 5-6.

³² L a n g k a m m e r, *Nowy Testament o Kościele*, s. 69.

II. KOŚCIELNA WSPÓLNOTA WIERZĄCYCH: KOŚCIÓŁ W APOKALIPSIE

Kościół zajmuje jedno z centralnych miejsc w Apokalipsie³³. W rozumieniu terminu Ἐκκλησία w księdze Apokalipsy należy odrzucić uproszczone podejście do tej kwestii, jakie prezentuje J. Roloff³⁴. Autor ten jest zdania, że Apokalipsa mówi o Kościele wyłącznie w wymiarze lokalnych wspólnot.

Już nawet bardzo pobieżne przyjrzenie się występowaniu terminu³⁵ pozwala zauważyć, że o Kościele, nazwanym Ἐκκλησία, jest mowa *explicite* w pierwszej części księgi (Ap 1–3, najczęściej w sekcji listów do siedmiu Kościołów Azji Mniejszej) oraz jeden raz w epilogu (Ap 22, 16)³⁶. Natchniony autor księgi ma przed oczyma najpierw siedem lokalnych wspólnot w Azji Mniejszej³⁷. Odnosi się do ich konkretnej sytuacji duchowej i religijnej. Widzi ją jednak bardzo mocno osadzoną w wielorakim kontekście ich życia, na który składają się zarówno sytuacja społeczna, polityczna, a nawet ekonomiczna miast, w których żyją chrześcijanie. Można powiedzieć, że Jan postrzega Kościół najpierw w jego wielości i różnorodności uwarunkowań pojedynczych gmin. Ale cała sytuacja

³³ Por. A. T. N i k o l a i n e n, *Der Kirchenbegriff in der Offenbarung des Johannes*, NTS 9(1962-1963), s. 351.

³⁴ Cytowane hasło J. Roloffa na temat Kościoła, zamieszczone w EDNT I (s. 410-415), obok swoich niewątpliwych walorów posiada też mankamenty. Jednym z głównych jest prawie wyłączone ograniczenie rozumienia terminu w NT, często wbrew tekstowi natchnionemu, do lokalnych wspólnot wierzących. Takie niepoprawne patrzenie prezentuje cytowany autor także w odniesieniu do Kościoła w Ap.

³⁵ Należy pamiętać, że nie tylko samo użycie terminu Ἐκκλησία wyjaśnia rzeczywistość Kościoła w Ap. Jest o nim mowa w wielu wątkach teologicznych przewijających się w księdze. Por. A. J a n k o w s k i, *Apokalipsa świętego Jana. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz* (PSNT XII), Poznań 1959, s. 330-344; obszerny ekskurs pt. „Wkład Apokalipsy do eklezjologii Nowego Testamentu”. Założeniem autora było ukazanie „w jaki sposób [Ap] wykańcza i syntetyzuje dane teologiczne ksiąg poprzednich” A. Jankowski, jako osnowę eklezjologii Ap, wyróżnia trzy wątki: wątek Ludu Bożego, Oblubienicy i wątek Kościoła Niebieskiego. Zob. także H. L e m p a, *Symbolika eklezjalna w Apokalipsie św. Jana*, RBL 41(1988), s. 25-40.

³⁶ Dokładniej, Ἐκκλησία występuje cztery razy w rozdziale 1 (Ap 1, 4. 11. 20. 20), piętnaście razy w sekcji listów (Ap 2–3) oraz jeden raz w epilogu (Ap 22, 16).

³⁷ Dlaczego autor księgi adresuje listy tylko do tych wspólnot, które znajdują się w Efezie, Smynie, Pergamonie, Tiatyrze, w Sardach, Filadelfii i Laodycei, skoro są także inne wspólnoty w tym regionie, nie mniej ważne, np. w Troadzie, w Kolosach czy Hierapolis? Św. Ignacy, w niecałe 20 lat później, pisze pełne zapału listy także do Magnezjan i Trallan, co świadczy o tym, że również tam były żywotne wspólnoty chrześcijan. Wyjaśnieniem jest symboliczna wartość siódemki. Oznacza ona pełnię, całość. Jan, z nakazu Chrystusa, kieruje swoje listy do reprezentatywnych siedmiu Kościołów, ale odnosi się przez to do całego Kościoła w tym regionie. Gdy zaś uwzględnimy szeroki, teologiczny sens księgi Apokalipsy, to przesłanie listów do wspólnot w Azji Prokonsularnej staje się czytelne dla całego Kościoła, także dzisiaj.

lokalnych wspólnot, na którą patrzy, daje szerszy obraz Kościoła, rozumianego jako „wspólnota wspólnot”, czyli Kościół w jego całości³⁸.

Św. Jan o Kościele mówi nie tylko tam, gdzie posługuje się rzeczownikiem ἐκκλησία, ale również w tych miejscach, gdzie pokazuje chrześcijan w ich działaniu: w ich wierności słowu, w wytrwałości w ucisku, w ich dobrych czynach, w sprzeciwie wobec synkretyzmu religijnego, w okazanym przez nich sprzeciwie wobec pogańskiego bałwochwalstwa i bezbożnego kultu państwa, nadającego sobie znamiona pseudoreligijne.

Kościół ukazany jest w Apokalipsie również przez liczne i bardzo wymowne symbole. W swojej relacji do Chrystusa paschalnego Kościół przedstawiony jest jako Oblubienica (por. Ap 21, 2; 22, 17) i Małżonka Baranka (Ap 19, 7). W tak nazwanej osobowej relacji chodzi o wzajemną więź miłości pomiędzy Chrystusem i Kościołem³⁹. Jest więc Kościół Apokalipsy żywą wspólnotą, która rozumie miłość Chrystusa, przyjmuje ją i odpowiada na nią z wzajemnością⁴⁰.

Kościół Chrystusa, oczyszczony i nabyty Jego krwią, jest dedykowany Bogu, czyli przeznaczony do służby Jemu w akcie kultu i adoracji, które najpełniej realizują się w liturgii niebiańskiej, a w eschatologicznym Nowym Jeruzalem staną się wyłącznym aktem zbawionych.

Do Kościoła zbawionych należą „powołani, wybrani i wierni” (Ap 17, 14) z Izraela (Ap 7, 2-8), czyli ludu przymierza Starego Testamentu, a także „wielki tłum, którego nie mógł nikt policzyć, z każdego narodu i wszystkich pokoleń, ludów i języków, stojący przed tronem i przed Barankiem” (Ap 7, 9). Wynika z tego, że Kościół dla autora Apokalipsy jest nie tylko „wspólnotą wspólnot”, ale także „wspólnotą narodów” To wyraźnie poszerza jego zasięg.

Trzeba pamiętać, iż jest tak wówczas, gdy patrzymy na Kościół przez pryzmat jego dopełnienia w niebiańskim Jeruzalem, w kontekście całości księgi. Ale przecież nie ma żadnej racji metodologicznej ani merytorycznej, żeby ograniczyć wizję Kościoła w Apokalipsie wyłącznie do jej pierwszej części (Ap 1-3), a zwłaszcza do sekcji listów do siedmiu wspólnot w Azji Mniejszej. Ponadto, taką szerszą interpretację Kościoła, jako wspólnoty narodów potwierdza, zawarty w 12 rozdziale księgi, symbol Niewiasty obleczonej w słońce. Należy w nim widzieć obok ludu Starego Przymierza, który rodzi Mesjasza według ciała, także lud Boży Nowego Przymierza, który ma pośrodku siebie Chrystusa-Mesjasza

³⁸ Por. B e a l e, *The Book of Revelation*, s. 187.

³⁹ Por. D. A. M c I l r a i t h, *The Reciprocal Love Between Christ and the Church in the Apocalypse*, Rome 1989, s. 186-204.

⁴⁰ Por. pierwsza doksologia Ap 1, 5b-6.

i „strzeże przykazań Boga i ma świadectwo Jezusa” (Ap 12, 17), a z którym właśnie z tego powodu symboliczny Smok, czyli szatan, zaciekle toczy walkę.

Podobnie jak u św. Pawła, tak też w Apokalipsie, doktryna o Kościele jest integralnie związana z doktryną o Chrystusie⁴¹. Widać to wyraźnie już w wizji inauguracyjnej (Ap 1, 9-20). Jednym z jej ważnych elementów jest siedem złotych świeczników⁴². Ap 1, 20 wyjaśnia znaczenie tego symbolu odbiorcom orędzia księgi: „siedem świeczników to jest siedem Kościołów”. Zaś Syn Człowieczy, ukazany w samym centrum pierwszej wizji, znajduje się dokładnie pośrodku świeczników (ἐν μέσῳ τῶν λυχνιῶν). Od samego początku księgi Chrystus Apokalipsy jest związany z Kościołem, jest obecny w nim, zajmuje w nim centralne miejsce⁴³.

Pomijam tutaj wyrażenie „Aniołowie Kościołów”, choć jest ono również istotne dla eklezjologii Apokalipsy. Zatrzymajmy się na symbolu świeczników. Ma on różne źródła w Starym Testamencie⁴⁴. Składają się na niego trzy symboliczne elementy. Po pierwsze, złoto: kruszec, który według starożytnej symboliki należał się bogom i królom. Tutaj, ze zrozumiałych względów, musimy odrzucić konotację politeistyczną. Złoto świeczników ma związek z Jedynym Bogiem. Podobnie, na końcu księgi, nowe Jeruzalem „zstępujące z nieba od Boga” (Ap 21, 2) jest wykonane z najwyższej próby czystego złota (Ap 21, 18). Jeśli przyjąć dopełniającą się wzajemnie symbolikę złota w tych dwóch miejscach Apokalipsy, to wówczas interpretacja stanie się łatwiejsza. Złoto symbolizuje boskie pochodzenie Kościoła. Kościół, już na początku księgi, widziany jest w jego genezie jako pochodzący od Boga. W swojej tajemnicy – a mamy tu do czynienia z objawieniem, które ze swojej natury wyjaśnia tajemnicę – Kościół jest boski w takim znaczeniu, że jest przeniknięty obecnością Boga.

Drugi element symboliczny to sam świecznik. Jest to aluzja do różnych miejsc Starego Testamentu: świecznik w przybytku, jaki miał wykonać Mojżesz na wzór

⁴¹ Por. U. V a n n i, *L'Apocalisse. Ermeneutica, esegesi, teologia*, Bologna 1988, s. 133.

⁴² Por. L e m p a, *Symbolika eklezjalna w Apokalipsie św. Jana*, s. 30. Autor zalicza ten symbol do eklezjalnej symboliki historycznej. W jej zakres „wchodzą te symbole, które odnoszą się do konkretnych Kościołów lokalnych, jakie powstały i rozwijały się w Azji Mniejszej w I w. po Chr.” Wprawdzie w ocenie stanu poszczególnych Kościołów jest wiele elementów, o których można twierdzić, że nawiązują do konkretnej sytuacji historycznej określonych gmin, to jednak biorąc pod uwagę symboliczny charakter tego obrazu, a zwłaszcza znaczenie liczby siedem, nie można chyba wyłącznie sądzić, iż chodzi tu jedynie o konkretne wspólnoty wierzących, czyli Kościoły w znaczeniu lokalnych gmin. Por. A. K i e j z a, *Charakter obecności Chrystusa w Kościele według Ap 1,12-20*, CT 65(1995), nr 4, s. 27.

⁴³ Por. na ten temat F. S i e g, *Listy do siedmiu Kościołów. Apokalipsa 1-3 z komentarzem egzegetyczno-teologicznym*, Warszawa 1985, s. 43.

⁴⁴ Por. Wj 25, 31-37; 37, 17 nn.; 1 Krl 7, 49; Za 4, 2. 10.

otrzymany od Boga (Wj 25, 31-37); dziesięć świeczników w świątyni Salomona (1 Krl 7, 49) i świecznik z wizji Zachariasza (Za 4, 2. 10). Trafnie zauważa Wiliam Barclay⁴⁵, że świecznik pojawia się w historii ludu Starego Przymierza, gdy Bóg już się objawił. Świecznik, użyty w Ap w analogicznym kontekście, byłby więc zachętą do uprzedniego przyjęcia objawienia Starego Testamentu, aby zrozumieć to, co jest treścią nowego objawienia, jakie otrzymuje Jan od Chrystusa. Jest to cenna intuicja, ale doniosłość tego symbolu sytuuje się chyba gdzie indziej. Świecznik, we wspomnianych wyżej miejscach Starego Testamentu, występuje zawsze w Przybytku albo w świątyni, czyli w miejscu świętym przeznaczonym dla Boga. Tak więc Kościół, skoro do niego odnosi się ten symbol, jest przeznaczony dla Boga. Zostaje tu określony co do jego celowości. Po trzecie, symboliczna jest także liczba świeczników. Liczba siedem symbolizuje pełnię, całość. Siedem złotych świeczników to cały Kościół w jego tajemnicy, w tym, co stanowi duchową rzeczywistość, Kościół pochodzący od Boga i przeznaczony dla Boga.

W dynamice tego obrazu jest jeszcze jeden ważny element, który rzadko się zauważa. Jan odwraca się, „by patrzeć, co to za głos” do niego „mówi” (sic!) (Ap 1, 12), a obróciwszy się ujrzał siedem złotych świeczników. Jan szuka Chrystusa, a najpierw widzi Kościół. A w środku Kościoła dostrzega żyjącego i chwalebego Chrystusa. Celowo eksponuję symbol siedmiu złotych świeczników, bo w nim – na sposób właściwy językowi symbolicznemu – pokazana jest geneza Kościoła i jego przeznaczenie oraz związek Chrystusa z Kościołem.

Kościół, ukazany w omówionym przed chwilą symbolu, jest widziany w tym, co stanowi jego rzeczywistość duchową; taki, jaki jest w jego powołaniu, widziany z perspektywy Bożej. Znamienne jest to, że Jan postrzega Kościół najpierw od tej strony, lecz wspólnota Kościoła jest także zanurzona w historii. I tu dotykamy kondycji lokalnych wspólnot. W listach do siedmiu Kościołów zawarte jest przesłanie, jakie Chrystus poleca zapisać Janowi. Tym razem ważniejsze niż wizja staje się poznanie realiów życia kościelnych wspólnot.

Chrystus, który znajduje się w środku swojego Kościoła, ma we władaniu jego przeszłość, teraźniejszość i przyszłość. Wyraża się to w osądzie, jakiego dokonuje w sekcji listów do Kościołów, na co wskazują czasowniki w formie czynnej, których podmiotem jest Syn Człowieczy. Mają one charakter udziału bezpośredniego i pokrywają całą rozciągłość czasową: przeszłość, teraźniejszość i przyszłość: οἶδα (*ind. perf. act.*)⁴⁶, ἔχω κατὰ σοῦ (czas. ἔχω w *ind. pres.*

⁴⁵ Por. *The Revelation of John*, t. I, Edinburgh 1976, s. 111.

⁴⁶ Czasownik w tej formie został powtórzony we wszystkich siedmiu listach do Kościołów Azji Mniejszej: Ap 2, 2. 9. 13. 19; 3, 1. 8. 15.

act.)⁴⁷, δώσω (*ind. fut. act.*)⁴⁸. Syn Człowieczy, który jest przedmiotem Janowej wizji, jest obecny pośrodku Kościoła w sposób aktywny, z całą zasługą swojej miłości⁴⁹. Osądzając czyny wiernych, bada ich wartość, ale także podtrzymuje Kościół zarówno w aspekcie wspólnotowym⁵⁰, jak i też poszczególnych wierzących.

Zarówno adresy Kościołów Azji Mniejszej, pozwalające na historyczną identyfikację poszczególnych gmin, jak i osąd wypowiedziany o nich – ich zalety i wady, zwycięstwa i porażki – skłaniają do tego, by w sekcji listów najpierw rozumieć termin Ἐκκλησία w znaczeniu konkretnych wspólnot w ich kontekście historycznym. Jednakże symboliczna wymowa liczby Kościołów oraz wymowa zawartego w pierwszej wizji symbolu złotych świeczników, który już w Starym Testamencie był rozumiany jako Lud Boży, pozwala na stwierdzenie, że każda Ἐκκλησία nazwana swoim konkretnym imieniem jest prawdziwym ludem Boga, a wszystkie razem w łączności, którą gwarantuje Chrystus pośrodku świeczników, stanowią prawdziwą przestrzeń jednego Kościoła, określanego zawsze mianem ἡ Ἐκκλησία⁵¹. Kościół, jak precyzują to słowa listów dyktowane przez Chrystusa

⁴⁷ Por. Ap 2, 4. 14. 20.

⁴⁸ Czasownik powtórzony w Ap 2, 7. 10. 17. 23. 26. 28; 3, 21.

⁴⁹ Moc tego, co nazwane zostało tutaj „zasługą miłości Chrystusa”, jest wyrażona bardzo czytelnie w pierwszej doksologii Apokalipsy (Ap 1, 5b-6): „Temu, który nas miłuje i który przez swą krew uwolnił nas od naszych grzechów, i uczynił nas królestwem – kapłanami Bogu i Ojcu swojemu, Jemu chwała i moc na wieki wieków! Amen”. Chrześcijananie w ramach liturgii, w której uczestniczą, a która jest dla nich miejscem i czasem, gdzie odkrywają głęboki, zbawczy sens historii, widzą najpierw czynną miłość Chrystusa (*ptc. pres. act.*), będącą źródłem odkupienia i wyniesienia do nowej godności.

⁵⁰ Chodzi tu o inny symbol zawarty w pierwszej wizji, tzn. siedem gwiazd w prawej ręce Syna Człowieczego (Ap 1, 16). Ap 1, 20 wyjaśnia: „siedem gwiazd są to aniołowie siedmiu Kościołów”. Por. zebrane opinie na temat znaczenia tego symbolu i próby rozwikłania trudności: J a n k o w s k i, *Apokalipsa świętego Jana*, s. 295-296; E. B. A l l o, *L'Apocalypse de Saint Jean*, Paris 1933, s. 17-18; C. B r ü t s c h, *La clarté de L'Apocalypse*, Genève 1966, s. 44-45.

⁵¹ Wydaje się, iż wielu komentatorów pozostaje niespójnych w odczytaniu symboliki siedmiu Kościołów. Jakkolwiek wszyscy są zgodni co do tego, że liczba siedem oznacza pewną całość, to jednak w traktowaniu listów do siedmiu Kościołów wielu zatrzymuje się wyłącznie na poziomie siedmiu konkretnych gmin Azji Mniejszej. Co więcej, spotyka się nawet zupełnie przeciwne opinie na ten sam temat. I tak, na przykład, F. Sieg twierdzi, że „określenie *ekklesiai* (kościóły) oznacza w Apokalipsie św. Jana konkretne zgromadzenia, wspólnoty, które powstały i rozwijały się w określonych miejscach, czyli odnosi się do miejscowych Kościołów” (*Listy do siedmiu Kościołów*, s. 18). Natomiast U. Vanni w tej samej kwestii jest przeciwnego zdania: „il plurale Ἐκκλησίας ci riporta a 1, 4; 1, 11; 1, 20 e cioè, alle chiese viste globalmente come un insieme” (*La struttura letteraria dell'Apocalisse*, s. 122). Opowiadam się za U. Vannim. Jego opinia zgodna jest ponadto z tym, co twierdzą: W. B o u s s e t, *Die Offenbarung Johannes*, Göttingen 1906, s. 207; A l l o, *L'Apocalypse de Jean*, s. 16; P. P r i g e n t, *L'Apocalisse di S. Giovanni*, (tł. z franc.), Roma 1985, s. 67-68. Na gruncie bibliistyki polskiej podobnie twierdzi: M. C z a j k o w s k i, *Ostatnie prorocтво: Apokalipsa*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg*

wizjonerowi z Patmos, wezwany jest do nawrócenia, co wyrażone jest przez powtarzany często imperatyw μετανόησον⁵². W przeciwnym razie wspólnota wierzących, jeśli odrzuca wezwanie do nawrócenia, naraża się na to, że przestanie być ἐκκλησία: „przyjdę do ciebie i ruszę świecznik twój z jego miejsca, jeśli się nie nawrócisz” (Ap 2, 5). Inną, bardzo ważną, cechą Kościoła jest umiejętna lektura tego, „co mówi Duch do Kościołów”⁵³. Druga część Apokalipsy (4-22) zasadza się właśnie na tej lekturze ogólnie określonej co do treści w Ap 1, 19 jako „to, co jest” i „to, co ma nadejść potem”⁵⁴. Owa lektura prowadzona jest poprawnie przez wierzących jedynie wtedy, gdy słuchają tego, co mówi Duch⁵⁵.

Kościół, w jego historycznym uwarunkowaniu, to wspólnota wierzących zebrana wokół Chrystusa zwycięskiego, ale w ziemskim wymiarze pozostająca w równie czytelnej relacji do świata. Ta relacja rodzi pewne napięcia wynikające z opozycji, w jakiej znaleźli się chrześcijanie w granicach imperium rzymskiego. Trudna sytuacja zewnętrzna skłania jednak do wierności, wytrwałości, cierpliwego znoszenia cierpienia, jak o tym mówi Chrystus do Kościoła w Efezie, Ap 2, 2-3⁵⁶. Z drugiej jednak strony może powodować pewne ustępstwa wierzących wobec bałwochwalczych mechanizmów państwa i rodzi także wewnętrzne napięcia, które stały się skutkiem słabości wiary, a w dalszej konsekwencji kompromisu wobec pewnych tendencji synkretycznych. W związku z tym osąd uwielbionego Chrystusa pod adresem poszczególnych gmin, a w efekcie także Kościoła w wymiarze powszechnym, zawiera w sobie nie tylko pochwałę następującą za znamienym οἶδα, powtórzonym siedem razy⁵⁷, lecz również naganę, do której wstęp stanowi wyrażenie „mam przeciw tobie to, że...”⁵⁸.

biblijnych, t. X: *Ewangelia św. Jana, Listy Powszechne, Apokalipsa*, red. J. Frankowski, Warszawa 1992, s. 174. Przeciwnie: S. Gądek i, *Wstęp do pism Janowych*, Gniezno 1991, s. 180.

⁵² W sekcji listów, w tej lub innej formie, powyższy imperatyw występuje aż 8 razy: Ap 2, 5 (2x). 16. 21 (2x). 22; 3, 3. 19.

⁵³ Doniosłość umiejętnej lektury tego, co mówi Duch, czyli słuchanie i posłuszeństwo, podkreślone są przez siedmiokrotne powtórzenie tego wezwania: Ap 2, 7. 11. 17. 29; 3, 6. 13. 22.

⁵⁴ W prologu do księgi jest to nazwane nawet jako coś, „co ma nadejść niebawem (ἃ δεῖ γεινέσθαι ἐν τάχει)” (Ap 1, 1).

⁵⁵ Bardzo ciekawe ujęcie pneumatologii Apokalipsy prezentuje Richard Bauckham (*The Climax of Prophecy. Studies on the Book of Revelation*, Edinburgh 1993, s. 150-173 oraz *Theology of the Book of Revelation*, Cambridge 1993, s. 109-125).

⁵⁶ J. S z l a g a, *Apokaliptyczne „co ma nadejść niebawem” a oczekiwanie paruzji*, RBL (1975), s. 232.

⁵⁷ Οἶδα to *ind. perf. act.* od czasownika οἶδα, mającego formę *perfectum* choć znaczenie *presens*. Wyrażenie powtórzone w Ap 2, 2. 9. 13. 19; 3, 1. 8. 15.

⁵⁸ Nie we wszystkich listach występuje ten element. Brak go w liście do Kościoła w Smyrnie i Filadelfii. Do Kościoła w Sardes i Laodycei napomnienie skierowane jest w innej formie, bez wyraźnej formuły wprowadzającej. Do Kościoła w Pergamonie zawiera dodatkowo przysłówkę ὀλίγα.

W Kościele, w którym jest miejsce na zmaganie, jest również miejsce na zwycięstwo. Zwycięzcy (τῶ νικῶντι)⁵⁹ uwielbiony Chrystus obiecuje siedem nagród⁶⁰. Choć wszystkie obietnice wyrażone są w czasie przyszłym, to jednak należy pamiętać, iż jako realna możliwość już teraz zostają postawione przed Kościołem i są uzależnione od jego wierności w obecnym czasie.

Dla Kościoła pośród zmagania historii najważniejsze stają się trzy akty: wiara (πίστις), cierpliwa wytrwałość (ὑπομονή) i świadectwo (μαρτυρία). Dwa pierwsze są ze sobą ściśle powiązane, stąd nawet najczęściej są wymieniane razem. Kościół w Tiatyrze otrzymuje takie słowa: „Znam twoje czyny, miłość, wiarę, posługę i twoją wytrwałość” (Ap 2, 19). I chociaż w dalszej części listu ten sam Kościół otrzyma naganę za opieszałość w walce z fałszywą prorokinią o symbolicznym imieniu Jezabel, to jednak wiara i wytrwałość, obok zasługi innych czynów, są policzone na jego korzyść.

Rozdz. 13, który wprowadza na scenę wydarzeń sprzymierzone ze Smokiem postacie dwóch Bestii, zawiera zdanie, które wyjaśnia, gdzie leży sekret ostatecznego zwycięstwa nad demonicznymi siłami zła: „Tu się okazuje wytrwałość i wiara świętych” (Ap 13, 9). Wytrwałość i wiara prowadzą do świadectwa. „I usłyszałem donośny głos mówiący w niebie” – zapisze Jan, po tym, gdy ujrzał zmaganie Smoka z mającą porodzić Niewiastą. „Teraz nastąpi zbawienie, potęga i królowanie Boga naszego i władza Jego Pomazańca, bo oskarżyciel braci naszych został strącony, ten, co dniem i nocą oskarża ich przed Bogiem naszym. A oni zwyciężyli dzięki krwi Baranka i dzięki słowu swojego świadectwa i nie umiłowali dusz swych – aż do śmierci” (Ap 12, 10-11).

Początkiem zwycięstwa chrześcijan jest krew Baranka, zasługa Jego śmierci. A zaraz potem idzie ich własna zasługa świadectwa, która także może prowadzić

⁵⁹ A. Tronina, odnosząc się do tekstu łacińskiego trafnie zauważa, że tylko Chrystus „jest prawdziwym Zwycięzcą (łac. *Victor*); chrześcijanin może być nazwany jedynie «zwyciężającym» (łac. *vincens*) w ustawicznej walce z grzechem w sobie i w świecie” (*Apokalipsa. Orodzie nadziei*, Częstochowa 1996, s. 111).

⁶⁰ Są to: owoc z drzewa życia, które jest w raju Boga (Ap 2, 7); zwycięstwo nad drugą śmiercią (Ap 2, 11); manna ukryta, biały kamyczek i nowe imię wyryte na kamyczku (Ap 2, 17); władza nad poganami i gwiazda poranna, którą w Ap 22, 16 jest sam Chrystus (Ap 2, 26-28); białe szaty oraz imię zapisane w księdze życia i wyznane przed Ojcem i Jego aniołami (Ap 3, 5); zwycięzca zostanie uczyniony filarem w świątyni Boga i będzie na nim wypisane imię Boga, miasta Boga, czyli nowego Jeruzalem i imię Chrystusa (Ap 3, 12); w końcu, zwycięzca zasiądzie na tronie Chrystusa i Ojca (Ap 3, 21). A. Jankowski dzieli te obietnice na dwie kategorie. Pierwsza z nich (choć sam autor proponuje inną kolejność), zawierająca cztery zestawy obietnic (2, 7; 2, 17; 2, 28; 2, 26), odnosi się do tego czasu i możliwa jest do osiągnięcia albo w wymiarze ziemskim, albo na samym jego końcu. Druga kategoria obietnic, zawierająca potrójny zestaw (3, 4 n.; 3, 12; 3, 21), odnosi się do tych nagród, które wierzący może zdobyć dopiero w wymiarze eschatologicznym, por. A. J a n k o w s k i, *Dopowiedzenia chrystologii biblijnej*, Poznań 1987, s. 138.

do śmierci męczeńskiej. Znamienne wyrażenie „słowo ich świadectwa” w odniesieniu do chrześcijan występuje tylko raz w całej księdze, ale podkreśla z niezwykłą mocą, iż świadectwo wierności mówi samo przez się, staje się czytelne jak słowo.

*

To tylko niektóre aspekty rozumienia Kościoła w Apokalipsie. Nawet jeśli jest to fragmentaryczne spojrzenie na tak ważny temat teologiczny w ramach księgi, to już samo użycie rzeczownika ἐκκλησία w księdze Apokalipsy i sens, jaki nadaje mu autor, symbole i obrazy odniesione w niej do Kościoła, pokazują, iż Janowi chodzi o cały Kościół w jego wymiarze powszechnym. Jan zna Kościół po imieniu, czyli wspólnoty, do których kieruje ważne przesłanie o wierności i nawróceniu. Ale w ich obliczu, jakby ponad nimi, dostrzega Kościół w jego tajemnicy; Kościół powszechny, który jest piękną Oblubienicą, Małżonką Baranka.

BIBLIOGRAFIA

- A u n e D. E., Revelation 1-5 (WBC 52A), Dallas 1997.
 A u n e D. E., Revelation 17-22 (WBC 52C), Nashville 1998.
 A u n e D. E., Revelation 6-16 (WBC 52B), Nashville 1998.
 B a u c k h a m R., The Climax of Prophecy. Studies on the Book of Revelation, Edinburgh 1993.
 B e a l e G. K., The Book of Revelation, Grand Rapids 1999.
 F l i s J., Modele Kościoła w pismach narracyjnych Nowego Testamentu, Lublin 1999.
 G n i l k a J., Teologia Nowego Testamentu, tł. W. Szymona, Kraków 2002.
 G n i l k a J., Pierwsi chrześcijanie. Źródła i początki Kościoła, tł. W. Szymona, Kraków 2004.
 J a n k o w s k i A., Apokalipsa św. Jana. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz (PSNT XII), Poznań 1959.
 Kościół w świetle Biblii, red. J. Szlaga, Lublin 1984.
 L a n g k a m m e r H., Nowy Testament o Kościele, Wrocław 1995.

SOME ASPECTS OF Ἐκκλησία IN THE BOOK OF REVELATION THE UNIVERSAL OR LOCAL CHURCH?

S u m m a r y

This article is an attempt to examine the meaning of the Church in the Book of Revelation. Many of the interpreters are claiming that the sense of Greek term ἐκκλησία is limited to

a particular community in its socio-political context. As a result the Church should denote only a single local community.

The literal context, in which the Greek noun ἐκκλησία occurs, is mostly the same. The first part of the book (Rev 1-3) with the section of the messages to the seven churches of Asia Minor contains almost all of the occurrences of the term in question (19 of 20 in the whole book). The expression: „what the Spirit says to the churches”, present in each of the messages, seems not to develop the meaning of the ἐκκλησία very significantly. In the epilogue we will find it once more (Rev 22, 16) with a similar meaning.

Surely, for the author of Revelation, his vision of the Church begins with the local community, called with a proper name. But there are also two important factors that allow us to see the Church in the Apocalypse of John, named ἐκκλησία, as the Church in her entirety. The first one is the symbolic meaning of the number of the local churches. Number seven, in the whole book, describes something in its wholeness, in its completeness and in its totality. The same should be applied to the Church. And the second one is the contents of the seven messages: encouragements and eschatological promises made to those who win; they go beyond the context that one local community can suggest. So it leads to the conclusion that the Book of Revelation presents a very profound view of ecclesiastical community, treated in its large sense.

Summarized by Andrzej Kiejza OFMCap

Słowa kluczowe: Kościół, eklezjologia, Nowy Testament, Apokalipsa.

Key words: Church, ecclesiology, New Testament, Book of Revelation.